

**Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын
Ж.Алышбаев атындагы Экономика институту
Кыргыз Республикасынын Президент алдындагы
мамлекеттик башкаруу академиясы
Бишкек каржы-экономикалык академиясы**

Диссертациялык кеңеш Д.08.15.520

Кол жазманын укугунда
УДК: 330.101 (575.2) (043.3)

Фасихов Исломуддин Саймирзоевич

**УЛУТТУК ЭКОНОМИКАНЫН ӨЗГӨРҮҮ ШАРТЫНДА
ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУК СТРАТЕГИЯСЫН ТҮЗҮҮ
(Тажикстан Республикасынын азык-түлүк коопсуздугунун мисалында)**

08.00.01- экономикалык теория

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2016

Диссертациялык иш Тажик мамлекеттик университетинде аткарылды

Илимий жетекчи:	экономика илимдеринин кандидаты, доцент Солехзода Ашурбой Абдувохид
Расмий оппоненттер:	экономика илимдеринин доктору, профессор Кочербаева Айнура Анатольевна экономика илимдеринин кандидаты, доцент Халилова Марина Владимировна
Жетектөөчү уюм:	М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин Экономикалык теория жана дүйнөлүк экономика кафедрасы. Дареги: 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Диссертация Кыргыз Республикасынын Илимдер академиясынын акад. Ж.Алышбаев атындагы Экономика институтуна, Кыргыз республикасынын Президент алдындагы мамлекеттик башкаруу академиясына жана Бишкек каржы-экономикалык академиясына караштуу экономика илимдеринин докторлук (кандидаттык) ишти коргоо боюнча Д.08.15.520 Диссертациялык кеңеште 2017-жылы 31-январда саат 14-00 корголот. Дареги: 720071, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чүй проспектиси 265а, диссертациялык зал (1-кабат).

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси 265а.

Автореферат 2016-жылдын 30-декабрында таратылды.

Д.08.15.520 Диссертациялык кеңешинин

окумуштуу катчысы, экономика

илимдеринин доктору, профессор

Савина С.Е.

Диссертациянын жалпы мүнөздөмөсү

Теманын актуалдуулугу. Дүйнөлүк экономиканын ааламдашуусунун жогорулашы жана атаандаштыктын кеңейиши улуттук экономиканын туруктуулугуна таасирин тийгизет, анткени тышкы таасир коомдук-экономикалык өнүгүүнүн багытын тандоодо жана мамлекеттик өнүгүү стратегияны түзүүнүн чечүүчү фактору болууда. Негизги максаттардын жана мамлекеттин кызыкчылыктарынын бири экономикалык коопсуздугу, анын ичинде азык-түлүк коопсуздугу болуп саналат. Тажикстан Республикасында мамлекеттик стратегиялык максаттарынын бири болуп экономикалык өзгөрүүгө ылайык төмөндөгүлөр эсептелет: энергетикалык көз карандысыздыкка жетишүү; өлкөнү транспорт жана коммуникациялык изоляциядан чыгаруу жана азык-түлүк коопсуздукту камсыз кылуу, улуттук коопсуздуктун элементи катары.

Айыл чарбасынын дүң өндүрүмдүүлүгүнүн көлөмүнүн төмөндөөсүнүн натыйжасында реформа жүргүзүнүн жылдарында айыл жергесинде инфраструктуранын начарлашынын тамак-аш менен камсыз кылуунун муктаждыгы олуттуу импортко, тамак-аштын наркы жогорулаган, акыры, Тажикстан Республикасы калктын жан башынын керектөөсү боюнча төмөндөшүнө алып келген. Өлкөдөгү азык-түлүк коопсуздугуна азыркы абалы салыштырмалуу канааттандырган шартта, объектилерин жоктугу, рыноктук мамилелердин маданиятынын төмөндүгү менен мүнөздөлөт.

Бул жагдайда, азык-түлүк камсыз кылуу жөнгө салуу боюнча өкмөттүн ролу бир кыйла жогорулап жатат. Артыкчылыктуу өнүктүрүү менен стратегиясын түзүү жана ишке ашыруу аркылуу өкмөт анын элементтерин сапатын жана натыйжалуу өсүшүн камсыз кылуу үчүн экономиканы өзгөрүү шартында жөндөмдүү натыйжалуу азык-түлүк коопсуздук системасынын пайда болушуна өз салымын кошо алат.

Ушуга байланыштуу теориялык жана практикалык изилдөөлөрдүн механизмдери тамак-аш коопсуздугун жөнгө салуу жана жайгаруу системасын өлкөнүн ичинде, калктын жана айрын бир региондордун натыйжалуу аракеттеринин жана анын элементтеринин сунуштарын иштеп чыгуу, албетте, кынтыксыз баалуу мааниге ээ катмар экономикалык реформаларды жүргүзүү Тажикстан Республикасында диссертациялык изилдөөлөрдүн темасынын актуалдуулугун көрсөттү.

Диссертациянын темасы ири илимий программалар, долбоорлор же илимий-изилдөө иштер менен байланыш. Диссертациялык иш Тажикстан Республикасынын Каржы жана экономика институтунун Экономика жана АӨК башкаруу, Тажик улуттук университетинин экономикалык теориясы кафедрасынын илимий изилдөө планына ылайык, ошондой эле Тажик Республикасынын азык-түлүк коопсуздугу программасынын алкагында 2015-жылга чейинки мезгилге жана Тажикстандын Улуттук өнүктүрүү стратегиясынын 2030-жылга чейинки мезгилде жүзөгө ашырылат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - экономикалык коопсуздук системасында экономикалык проблемаларды

изилдөө жана өлкөнүн, анын ичиндеги региондордун азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу механизмдин иштеп чыгуу болуп саналат.

Коюлган максатты жүзөгө ашырууда төмөнкүдөй негизги милдеттер коюлган жана чечилген:

- экономикалык коопсуздук системасында азык-түлүк коопсуздук системасын түзүү көйгөйлөрүн изилдөөдө концептуалдык ыкмаларды карап көрүү;

- чет элдик азык-түлүк коопсуздугу тажрыйбасынын калыптанышын жана аны Тажикстан Республикасында колдонуу мүмкүнчүлүгүн түзүү боюнча талдоо;

- Тажикстан Республикасынын жана аймактардагы азык-түлүк коопсуздугун камсыздоого экономикалык баа берүү;

- азык-түлүк коопсуздугун түзүү жана камсыз кылуу стратегиясына таасир этүүчү факторлорду карап чыгуу;

- кластеризация шартында азык-түлүк коопсуздук системасынын иштөөсүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо жана жаратылышты сактоо ыкмаларды колдонуу;

- өлкөдөгү калктын жана анын аймактарында азык-түлүк коопсуздугун жакшыртуу системасын башкаруунун негизги механизмдерин аныктоо;

- азык-түлүк коопсуздуктун альтернативдүү стратегияларын иштеп чыгуу жана азык-түлүк коопсуздугу системасын өркүндөтүү.

Иштин илимий жаңылыгы азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу үчүн теориялык жана методологиялык негиздерин жана методикалык негиздерин иштеп чыгуу, ошондой эле Тажик Республикасынын азык-түлүк коопсуздугуна жана аймактардагы мамлекеттик жөнгө салуу стратегиясын түзүү механизмдерин иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн негизинде төмөнкү натыйжалар иштин илимий жаңылыгын түзгөн:

- негизги азык-түлүк коопсуздугунун системасын түзүү элементтери аныкталды. Изилдөө азык-түлүк коопсуздук системасынын социалдашуу касиетинен элементтери синергетикалык натыйжа бериши мүмкүн экенин көрсөткөн.

- улуттук тамак-аш коопсуздук стратегиясын түзүүдө аныкталган концептуалдык маселелер пайдаланылышы мүмкүн.

- Тажикстан Республикасынын жана анын аймактары боюнча азык-түлүк коопсуздугуна экономикалык баа берилди.

- улуттук жана аймактык деңгээлде азык-түлүк коопсуздугуна таасир берүүчү себептер табылды.

- азык-түлүк коопсуздук системасына жаратылышты сактоо ыкмасынын таасирине баа берилди. Дүйнөлүк тажрыйбаны үйрөнүү азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу системасынын жана өлкөнүн региондорун салмактуу жана туруктуу өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү өнүктүрүү боюнча экологиялык жана экономикалык таасирин эске алуу көз каранды экенин көрсөттү.

- өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун башкаруу системасын жакшыртуу үчүн базар экономикасынын шартында өлкөгө эң эле туура келе турган кластердик ыкмасы сунушталган. Тамак-аш системасынын өнүгүүсү кластердик түрдө уюштуруу мамлекеттин жана бизнестин стратегиялык милдеттерин натыйжалуу ишке ашыруу көмөк көрсөтүүсү далилденди.

азык-түлүк коопсуздугунун системасынын өнүгүүсүнө альтернативдүү стратегиялар сунушталды. Ал азык-түлүк коопсуздугу боюнча стратегияны пландаштыруу элементтерин өзгөртүү азык-түлүктү керектөөнү актап, калкты жогорулатуу өндүрүштүк багыттагы көрсөткүчтөргө жакыndoосу боюнча сунуш кылат.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси азыркы экономикалык мамилелердин нормаларына ылайык системасынын өз ара аракеттенүү жана башкаруу элементтери үчүн теориялык жана методологиялык негиздерди, корутундуларды жана мыкты тажрыйбаларды натыйжалуу механизмдерин түзүү жолу менен калктын жана аймактардын азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу системасын түзүү мүмкүн экендигинде турат.

Натыйжалар жана автордун корутундулары азык-түлүк коопсуздугу боюнча саясатты ишке ашыруу жана Тажикстан Республикасынын агрардык секторун өнүктүрүү максатында Экономика өнүктүрүү министрлиги жана Тажикстан Республикасынын соода министрлиги, Тажикстан Республикасынын Айыл чарба министрлиги, Тажикстан Республикасынын жерлерин жана суу чарба министрлиги тарабынан колдонулган.

Диссертациялык иштин материалдары жана натыйжалары Тажик улуттук университетинде жана Тажикстан Каржы жана Экономика институтунун экономикалык теориясы кафедрасында «Экономика жана АӨК уюштуруу» «Азык-түлүк коопсуздугу», «Макроэкономика», «Микроэкономика», «Экономикалык теория колдонулат, «Агробизнесинин негиздери», «Чет өлкөлөрдүн айыл чарба экономикасы» курстарын окууда жана окуу-тарбия иштерине жана башкаларда колдонулат.

Алынган жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Натыйжалар жана корутундулар Экономикалык өнүктүрүү министрлиги жана Тажикстан Республикасынын соода министрлиги тарабынан, Тажикстан Республикасынын Айыл чарба министрлиги, Кыргыз Республикасынын жерлерин жана суу чарба министрлиги, айыл чарба ишканалары азык-түлүк коопсуздугун ишке ашырууда жана Тажикстан Республикасынын агрардык секторун өнүктүрүү боюнча саясатты жүргүзүүдө колдонулат.

Жактоого коюлган диссертациянын негизги жоболору:

1. Негизги азык-түлүк коопсуздук системаны түзгөн элементтери аныкталды. Изилдөөдө анын элементтеринин коомго азык-түлүк коопсуздук системасынын бир көрүнүшүн синергетикалык натыйжа бериши мүмкүн экенин көрсөткөн.

2. Аныкталган концептуалдык милдеттер улуттук тамак-аш коопсуздук стратегиясын түзүүдө пайдаланылышы мүмкүн.

3. Тажикстан Республикасынын жана анын региондору боюнча азык-түлүк коопсуздугунун экономикалык баасы.

4. Аныкталган себептер улуттук жана аймактык денгээлде азык-түлүк коопсуздугуна таасир этет.

5. Экспортко чыгаруу ыкмасынын азык-түлүк коопсуздук системасына таасири карата баамдоо. Дүйнөлүк тажрыйбаны үйрөнүү азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу системасынын жана өлкөнүн региондорун салмактуу жана туруктуу өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү өнүктүрүү боюнча экологиялык жана экономикалык таасирин эске алуу көз каранды экенин көрсөттү.

6. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун башкаруу системасын жакшыртуу үчүн базар экономикасынын шартында өлкөгө эң эле туура келе турган кластердик ыкмасы сунушталган. Тамак-аш системасынын өнүгүүсү кластердик түрдө уюштуруу мамлекеттин жана бизнестин стратегиялык милдеттерин натыйжалуу ишке ашыруу көмөк көрсөтүүсү далилденди.

7. Азык-түлүк коопсуздугунун системасынын өнүгүүсүнө альтернативдүү стратегиялар сунушталды. Ал азык-түлүк коопсуздугу боюнча стратегияны пландаштыруу элементтерин өзгөртүү азык-түлүктү керектөөнү актап, калкты жогорулатуу өндүрүштүк багыттагы көрсөткүчтөргө жакындоосу боюнча сунуш кылат.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Илимий жана илимий-методикалык изилдөө натыйжалары билим берүү процессинде Тажик улуттук университетинде жана Тажикстандын Каржы жана экономика институтунун окуу курстарына «АӨК уюштуруу экономикасы», “Экономикалык теория” департаментинин жүрүшүндө, «азык-түлүк коопсуздугу», «Макроэкономика», «Микроэкономика», «Экономикалык теория», «Агробизнестин негиздери», «Чет өлкөлөрдүн айыл чарба экономикасы» жана башкаларда колдонулган.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы. Сунушталган иштин корутундулары жана практикалык сунуштары кыскача төмөнкү республикалык илимий-практикалык жыйындарда «Тажикстандын экономикалык туруктуу өнүгүүсүнүн проблемалары» (Душанбе, 2006-ж.), «Тажик Республикасынын агрардык саясаты» (Душанбе, 2008-ж.), «Ааламдашуу шарттарында Тажикстандын экономикалык көйгөйлөрү» (Душанбе, 2011-ж.), “Тажикстанда агрардык секторду мамлекеттик өнүктүрүү боюнча жөнгө салуу: жетишкендиктер, проблемалар жана аларды чечүү жолдору” (Душанбе, 2014), ошондой эле Тажикстандын улуттук университетинин жыйындарында, семинарларында (2006-2016-жж.) билдирилген. Кээ бир сунуштар ишке ашыруу үчүн кабыл алынган жана актылар жана маалыматтар менен тастыкталган.

Диссертациянын жыйынтыктарын публикацияларда көрсөтүлгөн толуктугу. Изилдөөнүн негизги жоболору 13 илимий макалада басылып чыккан, жалпы көлөмү - 6,8 б.т.

Диссертациянын көлөмү жана структурасы. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундулардан жана практикалык сунуштамалардан турат.

Алардын ичине 11 сүрөттөрдөн, 17 таблицалардан жана 6 тиркемеден турат.

Анын көлөмү 164-беттен турат: колдонулган литературанын тизмеги 187 пайдаланылган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөздө теманын актуалдуулугу негизделген, изилденүү даражасы ачылган, максаты жана милдеттери багытталган, объекти, предмети, маалымат базасы жана изилдөө ыкмалары, илимий жаңылыгы, изилдөөнүн практикалык мааниси аныкталган, диссертациялык иштин көлөмү жана структурасы чагылдырылган.

Биринчи главада «Улуттук экономиканын экономикалык коопсуздук стратегиясын түзүү теориялык негиздери» экономикалык коопсуздук теориясы эволюциялык жүрүшүндө, ошондой эле азыркы учурдагы азык-түлүк коопсуздугу, анын негизги өзгөчөлүгү каралат. Азык-түлүк коопсуздугу стратегияларынын калыптандыруу моделине экономикалык мүнөздөмө берилет, ошондой эле чет өлкөлөрдө азык-түлүк коопсуздугунун тажрыйбасы изилденип, Тажикстан Республикасында жана анын региондору боюнча колдонуу мүмкүнчүлүгү каралат.

«Коопсуздук» менен «экономикалык коопсуздук» деген категорияларын изилдөө авторго эрте стадиясында «өзүн-өзү сактап калуу» жана кийинки баскычтарында багытталган мамлекеттин жана коомдун жашоо объектисин мамиле кылынган бир тартипти түзүүгө мүмкүндүк берди, - «аман-эсен», «колдоочулук (коргоо)», «өнүгүү», «кызыкчылыктарды коргоо». Мындай диалектикалык биригүү коомдук-экономикалык системанын өнүгүүсүндө жана өзгөрүүсүндө ар бир баскычында сакталып келет, ал ички жана тышкы коркунучтардын таасирине ээ. Өз кезегинде, экономикалык коопсуздук дайыма улуттук кызыкчылыктарына, анын элементтери жана алардын нормалдуу ишинин туруктуулугун түшүнүү жөндөмүн аныктоочу коомдук-экономикалык системанын бир сапаттык мүнөздөмөлөрү эл катары кызмат кылат.

Экономикалык теорияда мамлекеттин экономикалык коопсуздугу камсыз кылуу көйгөйлөрү менен байланышкан үч маанилүү көз караштар пайда болгонун изилдөө көрсөттү.

1. Тышкы соода коопсуздугунун *камералисттик концепциясы*, көп убакыт XIX-кылымда өнүккөн жана сол радикалдуу экономисттер менен XX-кылымдын аягында жандандырылган (Ф. Лист, Р.Пребиш, И. Валлерствайн жана ж.б.);
2. Ички макроэкономикалык коркунучтардан коргоону *кейнстик концепция* XX-кылымдын экинчи жарымында пайда болгон (Дж.Кейнс);
3. *Неоинституционалдык концепция* XX-кылымдын 80-жылдары калыптанган жана экономиканын ички коопсуздугун натыйжалуу мамлекеттик институционалдык саясаты менен байлаган (Эрнандо де Сото).

Камералисттик концепциянын өкүлдөрү улуттук экономиканын ар түрдүү атаандаштыкка менен сүрөткө тышкы коркунучтар менен байланышкан

көйгөйлөр боюнча негизинен багытталган болсо, ал эмесе кейнстик жана негизинен ички коркунучтардан экономикалык коопсуздугуна байланышкан неоинституционалдык түшүнүктөр: коомдук туруксуздугу - экономикалык өнүгүү, жумушсуздук, баанын жана башка базардын «учурлары». Макроэкономикалык туруктуулук, кейнсчилер ылайык, өндүрүү, акча, иш менен камсыз кылуу мамлекеттик жөнгө салуу жолу менен жетишилет. Неоинституционал моделди негизги максаты натыйжалуу мүлктүк, эмгектик, каржылык, коомдук жана башка экономикалык институттарды уюштуруу жана экономикалык жашоосунун бардык жөнгө салуунун түрлөрүн түзүүгө багытталган.

Өзгөрүү мезгилде иштеп чыгуу жана алардын байланыштуу экономикалык коопсуздугун, чечүү талдоо автор тарабынан өндүрүлгөн парадигмалар, алар артыкчылыктуу өлкөлөрдүн ортосундагы бири-бири менен жана белгилүү даражада айырмасын толуктайт деп божомолдоого болот. Ага ылайык, кууп жетүү экономикаларга тиешелүү камералисттик жана неоинституционалдык концепциялар, өнүккөн өлкөлөргө болсо экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу боюнча иш үчүн - кейнстик концепция.

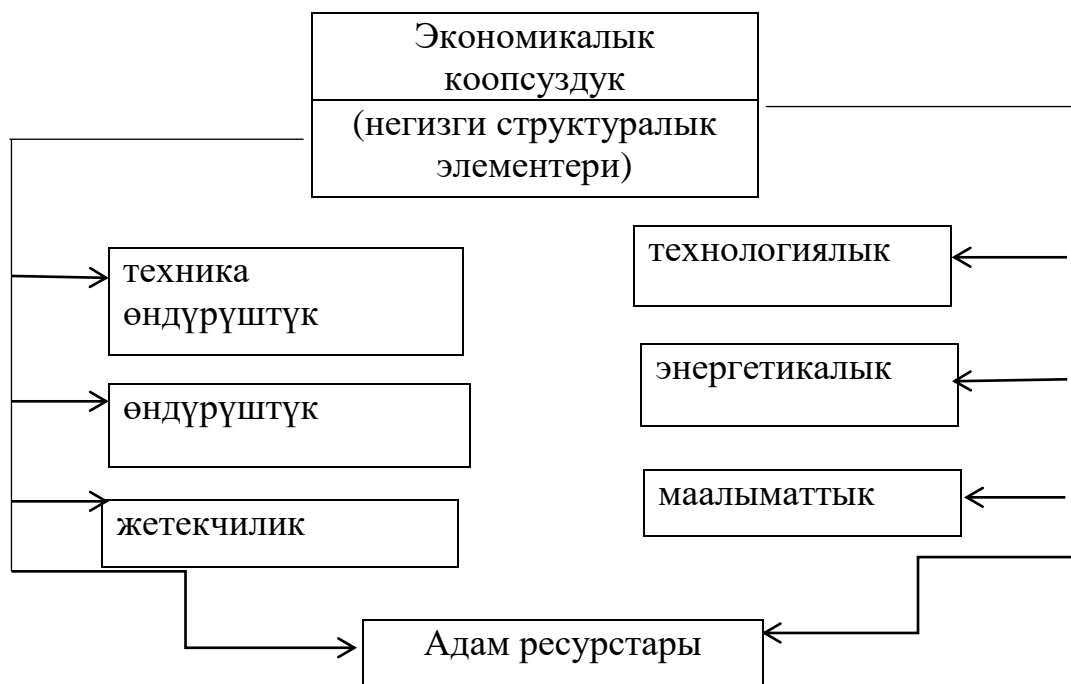
Коомдук-экономикалык системасын өзгөртүп көйгөйлөр мүнөздүү неоинституционалдык концепция менен мүнөздөлгөн өткөөл экономикасы бар өлкөлөр. Мындан тышкары, өткөөл экономика туруксуздук сыяктуу өзгөчөлүктөргө ээ, чарбаны уюштуруунун жана иштешинин түрлөрүнүн эместигин, өнүгүү моделдеринин көп түрдүүлүгү, ошондой эле ар кандай чарбакер субъекттер ортосунда карама-каршылыктар өзгөчө мүнөзү анын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чараларды кабыл алууну талап кылат, анын элементтери бытырандылык менен, коомдук-экономикалык системанын эгемендүү мүлк катары белгисиз жагдай бар.

Экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу ыкмаларын талдоо ар кандай көз карандысыз коомдук-экономикалык системасын өнүктүрүү жолдору боюнча көз карандысыз тандоо керек жана алардын кызыкчылыктарын коргоо экенин көрсөтүп турат. Изилдөөчү «экономикалык коопсуздук» деген изилдөө категориядагы негизги бифуркациялык элементтерин аныктады:

- стратегиялык өнүктүрүү максаттарына жетишүү үчүн экономикалык көз карандысыздык бар болушу;
- ички жана тышкы коркунучтардын бардык баскычтарында улуттук таламдарын сактоо жана коргоо;
- коомдук проблемаларды, экономикалык комплексинин натыйжалуу жана туруктуу өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү;
- улуттук экономиканын жана анын региондору боюнча ички жана тышкы чөйрөдө болуп жаткан өзгөрүүлөргө ылайыкташууга жөндөмдүүлүгү.

Элементтердин ар бирин комплексинде экономикалык коопсуздугунун бир бөлүгү «экономикалык коопсуздук» категориядагы мазмунуна баа бир система болуп саналат. Бул «экономикалык коопсуздук» категориясын ыйгарып аныктамасын сунуш кылууга укуктуу - экономика жана анын региондорундагы түйшүктүү негизинде туруктуу өнүгүшүн камсыз кылуу жөндөмдүүлүгү, өмүр

сүрүшкөн жана татыктуу жашоо, жетиштүү өзгөрүп ички жана тышкы шарттарынын.

1-сүрөт. Социализация көрүнүштөрүн эске алуу менен экономикалык коопсуздуктун структурасы

«Экономикалык коопсуздук» категориясын изилдөө, ошондой эле системалуу мамиле кылуу анын структуралык элементтерине аныктоо талап кылат. Мындай бөлүү анын коомго көрүнүштөрүн эске алуу менен оптималдуу башкаруу системасынын татаал маселелерди иштеп чыгуу үчүн зарыл.

Демек, экономикалык коопсуздуктун негизги структуралык элементтерин 1-сүрөт чагылдырат.

Негизги экономикалык коопсуздуктун структуралык элементтеринин бири, ошондой эле автордун изилдөө предметине көз карашынан азык-түлүк коопсуздугун камсыз баса белгилеген. Азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо булактары жана тамак-аш азыктарынын сапатын камсыз кылуу максатында, өлкөнүн азык-түлүк, айыл чарба азыктарын жана адам ресурстарын камсыз кылуу болуп саналат.

Өз кезегинде, азык-түлүк коопсуздугу элементтер байланышы менен синергетикалык мамиледе турган система катары иштейт. Бул бүт системанын байланыштарын көрсөтүп турган, анын пайда мүлк менен азык-түлүк коопсуздук системасын мүнөздөө үчүн мүмкүн болгон, анын айрым элементтери байкалган касиеттери алынбайт. Ушул негизде, изденүүчү тамак-аш менен камсыз кылуу системасын бөлүп чыгат.

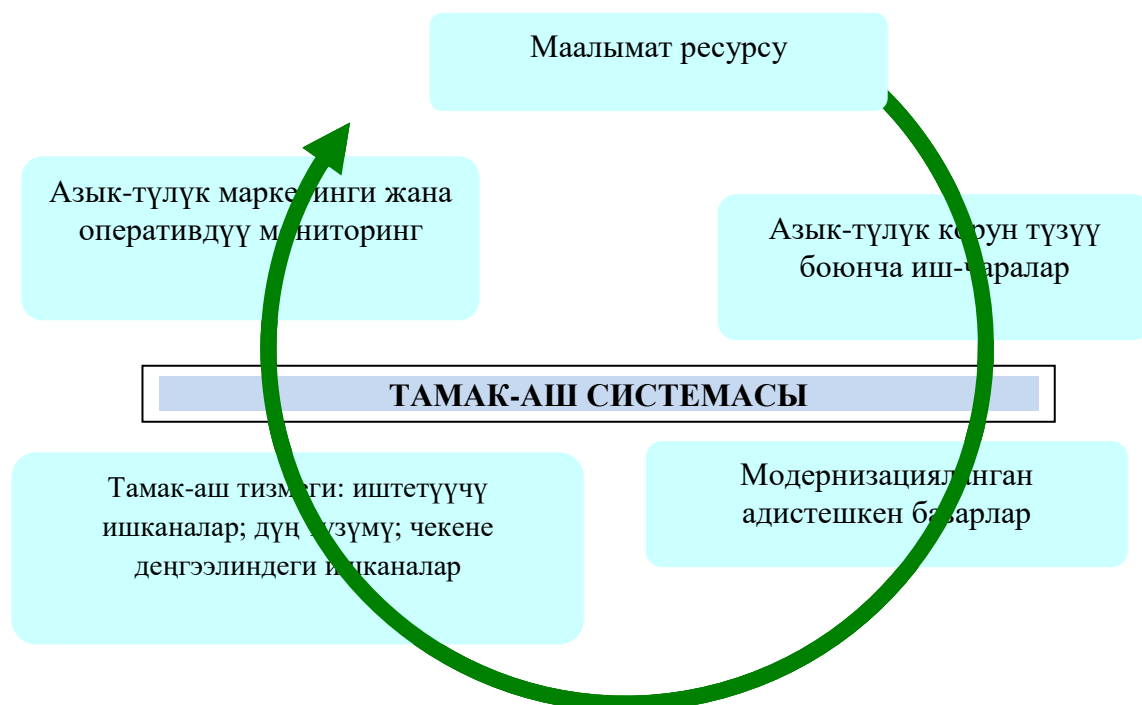
Эмердженттик принцибинин негизинде азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуунун аныктама берүүнүн эки жолу бар:

- кубаттуулугун көбөйтүү талабы тутумдун көз карандысыздыгын көлөмүн (75% дан кем эмес өзүн-өзү камсыз кылуу) максималдатуу;

- тутумдун структурасын башкаруу талабы (б.а., анын элементтери), физиологиялык нормаларга жана стандарттарга керектөө менен байланышкан ички өз ара элементтердин синергетикалык таасирин жогорулатуу.

Изилдөөчү бул мамилелер экономикасы өзгөрүп жаткан өлкөлөрүнө, анын ичинде ааламдашуу шартында Тажикстан менен зор теориялык жана практикалык мааниге ээ, башкаруу оптималдаштыруу боюнча системасынын мүнөздүү болгон, анын татаал маселелерди туура түзүү, анын айланууларын сактоо.

Бул жааттан алганда изилдөөчү жанылатуу мамилени түзүү зарылчылыгын жана системалардын иштешинин мүнөзүнө жана механизмдерин азыркы көз карашта, ошондой эле тамак-аш региондор менен калктын камсыз кылуу системасын мисал берет(2-сүрөт).

2-сүрөт. Аймактагы азык-түлүк менен камсыз кылуу системасынын элементтери: модернизацияланган ыкма

Атаандаштык рыногу, монополия, олигополия, жана таза монополия: дүйнөнүн тажрыйбасын иликтөөнүн негизинде бул иш максаттарына жетишүүгө азык-түлүк рынокторундагы иштешине жараша болот, ар түрдүү болушу көрсөтүп турат. Ал азык-түлүк рыногундагы атаандаштык түрү базар зоналарын аймактык чек жарыкта каралышы керек экендигин белгилей кетүү керек.

Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун тамак-аш системасы жана азык-түлүк рыногун жери боюнча аныкталат ичинде системасын жана тамак-аш өнөр жайынын кескин айырмаланып турат. Методологиялык ыкма ушул элементтердин функционалдык схемадагы байланышында (3-сүрөт).

Схемасы боюнча тамак-аш коопсуздук системасын максат-жөндөө жана татаал милдеттерди түзүмүн иретке барып башкача тутумдун башкаруу милдетинин экспертиза талап кылат. Башкаруу милдети азык-түлүк коопсуздук системасынын элементтерин бириктирүү ишин контролдоо үчүн контролдук чакан чейин өзгөрөт. Стратегиянын чараларын ишке ашырууга жетекчилик жана натыйжалуулугун оптималдаштыруу үчүн зарыл шарты катары жазуучу бул элементтердин касиеттери чыгат.

Мүлк, тамак-аш азыктарын өндүрүү жараянынын ооруудан бошотулган базар, башкача айтканда, өзгөрүп жаткан рынок шарттарына өндүрүүчүлөрдүн толук көзөмөл мүмкүн эместиги болуп саналат. Ошондой эле, ал эми өнүккөн өлкөлөрдө баа жараянынын адабий изилдөөдө анын «эркиндик» салыштырмалуу абдан чектелүү экени көрүнүп турат.

Бул багытта ар кандай түрлөрүнүн менчик чарбаларынын, ошондой эле чарбаларды бир кыйла бөлүгүн иш менен Тажикстан Республикасынын агроөнөр жай комплексинин мүлк, айыл чарба тармагында көп структуралык экономикалык карым-катнаштар болуп саналат.

Демек, Системдик которууга (жана жарым-базар жарым натуралдык чарба) шартында экономикалык мамилелер азыркы заманга ылайык мамилени талап кылат.

Изилдөө атап тамак-аш коопсуздук стратегиясына, ишке ашыруу менен байланышкан негизги элементтерди аныктайт:

1. Аткаруу башкаруу системасын мамлекеттин ролу. Экономикасы өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы айыл чарба өндүрүүчүлөрдүн кирешелеринин

олуттуу үлүшү үчүн мамлекеттик субсидияларды айтылат. Ошентип, алар АКШ - 32%, Канада - 48% түзөт, Швеция - 59%, Жапония - 74%, Норвегия - 77%, Швеция - 82%.¹

Мамлекет дагы бир иш бааларды көзөмөлгө алуу үчүн, рыноктук жөнгө салуу, экспорттук колдоо, тамак-аш рынокто жазуучунун иш туруктуулугун камсыз кылуу үчүн мамлекеттик жөнгө салуу түздөн-түз мүнөзүн кийген эмес, ноталар, ал багытталган, жана шайлоо системасы.

Бул жагынан, ал азык-түлүк коопсуздугун мамлекеттер, анын ичинде чет элдик каражаттарды жогорулатуу, буюмдарга суроо-талапты стимулдайт, өндүрүш, аймактык тамак-аш системалары, аймактын жаратылыш шарттарынын жаткан экспертизанын негизинде түрү түзүмүн оптималдаштыруу, кыртыштын сапатынын начарлашына мезгилинде деп белгиледи, айрыкча айыл чарба зоналары ж.б.

2. Азык-түлүк коопсуздук системасынын мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын коргоо бир багыттагы тамак-аш өндүрүүчүлөр бирикмелерди же бирикмелерди пайда болушу мүмкүн экенин көрсөтөт. көптөгөн өлкөнүн ичинде, ошондой эле Америка Кошмо Штаттары, Япония, айыл чарба азык-түлүгүн сатуу сатат - камсыздоо коо-, ошондой эле Канада, Германия сыяктуу өлкөлөрдө, Австралия маанилүү биржалар тамак ишке ашыруу менен ойнойт.

3. Макулдашылган жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн көрсөткүч пландаштыруу, максаттуу азык-түлүк программасын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, бул программаларды каржылоого катышкан өндүрүүчүлөрдүн азык-түлүк үлүшүн аркылуу системасын субъекттеринин жана элементтердин татаал маселелерди да камтыйт.

Ошентип, жазуучу системасын жана аны башкарууну тажрыйба жалпы негиздери, анын элементтерин байланышын жандандыруу, кайра институттук жагдайлар, ошондой эле, «көрсөтмө таасири» Тажикстан Республикасынын жана анын региондору боюнча азык-түлүк коопсуздук стратегиясын ишке ашыруу үчүн негиз катары кызмат кыла албайт деген тыянак чыгарат.

Экинчи бөлүм - «Усулдук улуттук экономиканын азык-түлүк коопсуздугуна баа берүү» өлкөдөгү азык-түлүк коопсуздугуна баа берүү көлөмүнүн жана структуралык көрсөткүчтөрдүн мүнөз талдоонун негизинде, анын даражасына таасир этүүчү ачып, азык-түлүк коопсуздук стратегиясы экологиялык аспектилер.

Тажикстан Республикасында азык-түлүк коопсуздугу боюнча мамлекеттик үч структуралык компоненттери талдоого тезисинде: сандык, сапаттык жана коомдук - экономикалык аспекти. Бир өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугу боюнча критерийлери физикалык жана экономикалык жеткиликтүүлүк, ошондой эле тамак-аш импорт.

1-таблица - Киши башына айыл чарба өндүрүмү , кг

	1991- ж.	2010- ж.	2011- ж.	2012- ж.	2013- ж.	2014- ж.	2015- ж.	1991 2015%
--	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	-------------	---------------

¹ Агропродовольственная политика и вступление России в ВТО //Энциклопедия российской деревни – ИАПИ, 2008. 129 – 131 б.

Түшүм	54.3	165.7	142,8	154,1	172.5	159,6	164.8	303,5
Картошка	32.3	100,9	113,3	123.9	138,2	103,4	105,0	325.0
Жашылча	112,1	151,7	163,1	167,8	184,6	187.6	197.2	176.0
Коон	31.2	64,1	55.6	58,1	61,3	66,1	40.1	128.5
Мөмө-жемиш	31.6	29,9	34.1	39.2	40,7	41.3	35.4	112,0
Жүзүм	21.6	16.5	20.3	20,9	21.7	22,9	24.1	111,5
Эт (союу салмагында)	13.4	9.5	9.9	10.1	10.7	12.0	13.2	98,5
Сүт	104.9	87.8	91.4	97.3	102,6	103,5	105,2	100,3
Жумуртка, даана	81,1	30.8	33.4	26.5	42.6	42.4	42,3	52.1

Булагы: Тажикстан Республикасынын айыл чарбасы / Статистикалык жыйнагы. Тажикстандын Президентинин алдындагы статистика боюнча агенттиги - Душанбе, 2016. -15 б.

Талдоо 2011-жылы жана 2012-жылга салыштырмалуу 2015-жылы киши башына орточо Тажикстан Республикасынын боюнча дан эгиндерин өндүрүү 164,8 кг түздү, деп көрсөттү. дагы тиешелүү түрдө 11,9% жана 20,0% га¹.

Бирок, мезгил 1991-2015-жж. үчүн. эт, сүт жана жумуртка сыяктуу негизги азык-киши башына түшкөн өндүрүштүн күнүнө өндүрүү төмөндөгөн(1-табл.).

Киши башына тамак-аш азыктары боюнча азык-төмөк балансынын аркылуу бар эсептөө кризиске чейинки бир тууганы жакшыртууга же калыбына келтирүү көрсөтөт. 2015-жылы ИДПга карата 6,7% өсүш менен, айыл чарба өндүрүшүнүн өсүшү чарбаларынын бардык категориялары боюнча 4,5%, анын ичинде өсүмдүк 12,5% га өнөр өстүрүү жана мал чарбачылыгын 0,9% га. Бирок, маалыматтарды статистикалык талдоо өлкөнүн импортко көз карандылыкты көрсөткөн. Болсо, 2014-жылы жана 2015-жылга карата Тажикстандын экспорттун жалпы көлөмүндө тамак-аш азыктарынын салыштырма салмагына жараша, 4,4 жана импортто 4,8% түзгөн, 20,5% жана 23,1%. тамак-категориядагы өзгөрүүлөр 2-таблицада көрсөтүлгөн.

Өлкөдө ачык жана базар экономикасына айланат деп, өлкөгө импорттун өсүшү үчүн жазуучу негиздүү себептер. баалуу мыйзам жана улуттук кызыкчылыктарын коргоо үчүн стратегиялык башкарууну талап эмгек көбөйөт эл аралык бөлүмү.

Тамак-аш болсо импортко көз карандылыкка башка терс тарапка жазуучу пункттарынын коомдук-экономикалык аспектиери боюнча. Бул калктын кирешеси тамак жолу менен өлкөдө өсүш ташып байланыштуу, ошондой эле бул буюмдар, улуттук акча бирдигинин күзүндө баалардын жогорку, терс таасирин тийгизет жана адамдын өнүгүү индекси ченемдерин азайтууга болот.

2-таблица - Экспорт жана негизги тамак-аш азыктарынын импорт жана Тажикстан Республикасынын жалпы соодасында үлүшү (т.)

	2014	2015	2014- жылы 2015%	2014	2015	2014- жылы 2015%
	экспорт			импорт		

¹ Сельское хозяйство Республики Таджикистан / Статсборник. Агентство по статистике при Президенте РТ – Душанбе, 2015г.

Тамак-аш азыктары	186,0	228.0	122,5	1636,4	1612,7	98,5
Анын ичинде:						
Буудай	0.0	0.1	-	774.9	858,9	110,8
Ун	0.2	0.0	-	189.0	140,4	74.3
Кант жана кондитердик азыктар	0.0	0.0	-	124,9	139.1	111,4
Макарон, кесме жана башкалар	0.2	0.0	-	36,1	17.3	47,9
Өсүмдүк майы	0.2	0.0	-	72.8	84,1	115,5
Сүт жана сүт азыктары	0.0	0.1	-	14.5	11.5	79.3
Жумуртка	0.0	0.0	-	5.9	2.8	47.5
Чай	0.0	0.0	-	5.5	5.0	90,9
Картөшкө	0.0	0.5	-	29.3	51.0	174.0
Жашылча	78.0	119.9	153,7	28.1	16.1	57.3
Жашылча жана жемиштер	11,6	31.4	270,7	46.9	34.9	74,4
Мөмө-жемиш жана жашылча ширелери	0.3	0.1	33.3	1.8	1.4	77,8
Балык жашылчалар, помидор	0.0	0.0	0.0	0.2	0.0	0.0
Азык-түлүктүн жалпы көлөмүндө үлүшү, %	4.4	4.8	109,1	20.5	23.1	112,7

Булагы: Азык-түлүк коопсуздугу жана жакырчылык / Тажикстан Республикасынын Президентине караштуу статистика боюнча агенттиги, Душанбе, 2016.- №4. – 78 б.

Күнүнө үй-мүчөсүнө күнүмдүк калорий аштын эсептөө жазуучунун өткөн азык-түлүк коопсуздугун камсыз сапаттык жагын талдоо. 2015-жылга карата бул көрсөткүч Тажикстанда 2280,14 ккал түзгөн (2100 ккал болуп БСУ тарабынан сунушталган нормадан жогору). Бирок, Согди облусуна, анын ичинде өлкөдө иш жүзүндө керектелгендигин эсептөө менен стандарттык буюмдардын салыштыруу калкынын тамак-аш сапаты талаптарга жооп бербейт экенин көрсөткөн. нан азыктарынын (1,07) жана өсүмдүк майына (1,65): Согди облусуна иш жүзүндө азык-түлүк керектөөсү эксперименталдуу эсептөө нормасы эки гана буюмдардын байкалат экенин көрсөтүп турат.

2015-жылы калктын децил топтору өлкөдөгү азык-түлүк керектөөсү балансташпагандыгына талдоо абдан жакшы чечип калктын тобунун үй-мүчөсүнө орточо бул продукт категорияларынын керектөө калктын кедей катмарына, анын ичинде эт жана эт азыктарынын караганда кыйла жогору болгон 3,0 экенин көрсөттү бүктөп, мөмө-жемиштер - 2,5, сүт жана сүт азыктары - 1,9, жашылча жана бакча - 1,8, өсүмдүк майы жана башка майлар - 1,5, картошка - 1,4, кант жана кондитердик азыктар - 1, 3. Бул айырма шаар менен айыл ортосундагы керектөө бар.

Диссертацияда Е.Н.Антамошкинанын¹ методикасы аймакты азык-түлүк коопсуздугу абалына баа берүү үчүн колдонулат. Божомолдор Согди облусунда жүргүзүлөт. кошумча жазуучу импорт катышы (Table. 3) бир критерий катары колдонулат.

3-таблица - 2014-2015-жж. Согди облусунун азык-түлүк коопсуздугуна баа берүү

¹ Антамошкина Е.Н. Экономические индикаторы продовольственной безопасности. – М., 2011 г.

Керсөткүчтөрү	Сандары		Баллдардын саны	
	2013-жылдын	2014	2013-жылдын	2014
Азык-түлүк менен өзүн-өзү камсыз коэффициенти	0.25	0.26	0	0
Иш жүзүндө керектелгендигин эсептөө коэффициенти	0.58	0.58	0	0
Жакырчылык коэффициенти		0.38	1	1
Тамак-аш берүүгө чыгашалардын үлүшү	0.83	0.84	0	0
Джини коэффициенти	0.380	0,376	1	1
Импортко байлануу коэффициенти	0.80	0.78	0	0
Бардыгы:			2 упай	2 упай

Изилдөөчүнүн эсептери.

Мындай баамдоо 2014-жылы Согди облусунда азык-түлүк коопсуздугу 2015-ж. төмөн экенин көрсөттү.

4-таблица - 2015-Тажикстан Республикасынын төрт аймагынын негизги экономикалык көрсөткүчтөрү (%)

Аймак	Согди облусу	Хатлон облусу	РРП	ТБАО	Тажикстан
Айыл чарба продуктусу	25%	45%	26%	4%	100%
Айыл чарба багытындагы жерлер	24%	33%	26%	17%	100%
Отургузулган жерлер	32%	49%	18%	1%	100%
Бодо мал	27%	40%	26%	7%	100%
Кой / Эчки	31%	39%	22%	8%	100%

Булагы: Z. Lerman, and D. Sedk (2015) The Economy Effects of Land Reform in Tajikistan, EC/FAO Food Security Programme, Phase 2.

Бирдей эле натыйжага алып келген, ал эми азык-түлүк коопсуздугу, өлкөнүн башка аймактарында баа берүү, изилдөө жаратманы катары, анын каршылык көрсөтүп, айыл чарба өндүрүшүнүн мындай индикаторлор боюнча аймактык бирдей, аныкталган алууга болот (4-таблица). Мындай жагдай региондор боюнча азык-түлүк коопсуздугун камсыз бирдей таасир этет амына, бул аймактарда жана алардын адистиги ортосунда азык-түлүк коопсуздук системасынын элементтерин мамилелерди күчөтүү талап кылынат.

Тажикстан Республикасында ишине, жазуучу региондордун өндүрүштүк дараметин конкреттүү шарттарын эске алат азык-түлүк коопсуздугу үчүн *ekologoorientirovannu* мамилени алдыга койдуга¹, ошондой эле органикалык айыл чарбасын өнүктүрүү боюнча өлкөнүн мүмкүнчүлүктөрүн.

Коомдук оптималдуу, экономикалык өнүгүүнү жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз алкагында экологиялык балансына жетишүү максатында: жазуучу мындай мамиле үч максаттуу багытка ээ кыйынчылыктарды чечүүгө жардам берет деп ишенет. Ошол эле учурда, бул ыкма өндүрүштү натыйжалуулугун жогорулатуу талаптарына ылайык мамлекеттик-жеке

¹ Ар кандай климаттык жана территория шартында ар кандай экономикалык зоналар, - Тажикстан Республикасынын жети табигый болуп саналат. Орус окумуштуулардын эмгектеринде аймактарды бөлсө болот: Түндүк, Зеравшан, Гиссар, Вахш, Куляб, Гарм, Тоолуу-Бадахшан.

өнөктөштүк чөйрөсүндөгү өз ара шайкештиктин чечимдерди жетүү үчүн инструменттеринин калыптанышына өбөлгө түзөт жана курчап турган чөйрөнү башкаруунун негиздеринин түзүлүшүнө түрткү берет. акыркы үчүн негиздеме менен аларды өнүктүрүү үчүн оптималдуу камсыз кылуу, бир жаңы экологиялык башкаруу системасына, экономика жана коом үчүн зарыл болуп саналат.

Жазуучу экспорттоо үчүн келечекте багыттары менен экологиялык жактан таза азык-рыногун өнүктүрүү үчүн сунуш кылат. Бул экологиялык таза азык-түлүктү өндүрүү жана Башкаруу жана уюштуруу мамлекеттик деңгээлде экологиялык башкаруу жана системалуу мамиленин негизинин жайылган киргизүү менен шартталган.

Аймакта жана жерлерде эксперттик менен өзгөчөлүгүн эске алуу менен, буюмдардын сапатын контролдоо үчүн ар түрдүү механизмдер, *interzonal* «коопсуз» тамак-аш корун түзүү боюнча тийиштүү объектилерин өнүктүрүү, тезистин-жылы азык-түлүк маркетинг жана башка иш-чараларды кеңири таралган пайдалануу түшүнүгүн өнүктүрүү үчүн зарыл болгон шарттарды турат экологияга багытталган айыл чарба өндүрүшүн жакшыртуу жөндөмдүү сапаттуу тамак-аш менен камсыз кылуу.

Үчүнчү бөлүмдө - «Азык-түлүк коопсуздугун өнүктүрүү стратегиясынын артыкчылыктуу багыттарынын» өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуучу системаны жакшыртуу түшүнүк негиз изилдейт, улуттук экономиканын кластердик боюнча негизги азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо системасы өркүндөтүү багыты, азык-түлүк коопсуздук стратегиясын сунуштады.

Кластерлер сыяктуу - жазуучу аймактык уюмдун оптималдуу түрүн алдыга койду. Өзгөртүп мезгил-аш азыктарын өндүрүү, сактоо, бөлүштүрүү жана керектөө уюштуруу кластердик принцип жумуш көлөмүн жогорулатуу, аймактык адистиги боюнча, тамак-аш өлкөдө балансынын нормалдаштыруу салым кошо алат, коомчулукка иштеп чыгуу - жеке сектор менен кызматташуусуна жана таза өндүрүш. Ага ылайык, Тажикстанда жана анын региондору боюнча жамааттын азыркы менталитет, ресурстук мүмкүнчүлүгүн катышуусу менен байланышкан кээ бир азык-түлүк рыногунда, анын ичинде кластерлерди түзүү үчүн бардык шарттар бар, ошондой эле тышкы азык ишке ашыруу боюнча жогорку кошумчаланган наркты өндүрүү үчүн стимул рыноктору.

Диссертациялык иште белгилүү либералдык жана дирижисттик ыкманы айкалыштыруу, кластерлерин түзүү боюнча комплекстүү мамилени сунуш кылды. Инновациялык-азык-түлүк кластердик макро жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары (жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары) камтыйт, өндүрүүчүлөргө (чарбаларды жана башка чарбалар), азык-түлүк рыногун, илимий-изилдөө институттарын жана жогорку окуу, ошондой эле кайра иштетүү өсүмдүктөр бири-бири менен түздөн-түз, ошондой эле мониторинг жүргүзүү борборунун жана божомолдоо тамак аркылуу өз ара татаал.

Ачык экономиканын кайра суроо-талаптын жана тамак-аш азыктары менен камсыз кылуу жана оптималдаштыруу маселелерди чечүү үчүн жазуучу Экспорттук-импорттук компаниясынын (ЕИК) түзүүнү сунуштайт.

Узак мөөнөттүк Өкмөттүн өнүктүрүү страте катары жана бирдиктүү бир бүтүн системасы боюнча маселелерди бүт комплекти менен кароонун өзгөчөлүктөрүн багытталган стратегияны пландаштыруу элементтери көп түрдүүлүгү да туура тамактануусу үчүн жетиштүү калктын суроо-талапты колдоо зарылдыгын эске алуу керек.

Жазуучу, ошондой эле азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууга багытталган гана эмес, башка айласы эске алып, ошондой эле турмуш-тиричилик буюмдары үчүн тышкы суроо-талапты канааттандыруу келип чыккан. Бул оору айыл чарбасын өнүктүрүү деңгээлине жана новатордук экономиканын пайдалары булагы болуп саналат.

Жазуучу жана системасын өнүктүрүү стратегиясын ишке ашыруу боюнча милдеттерди туура аныктоо үчүн оюн-пункттарынын негизинде бүтүндүгүн тийиш. айыл чарба секторунун экономиканы жандантууга багытталган артыкчылык катары алдыга коюп жатат:

- айлана-чөйрөгө жана жердин сапатына минималдуу таасирине дуушар айыл чарба өндүрүшүнүн, айрыкча, органикалык, анын ичинде чыгуулардын, эртаптандыруу;

- экономикалык мамилелерди уюштуруу жана азык-түлүк тармагындагы тиешелүү объектилерин кластердик түрлөрүн өнүктүрүү аркылуу нарктын чынжырын түзүү жана бекемдөө;

- алардын мамлекеттик жана коомдук көзөмөл механизмдерин түзүү аркылуу, өлкөдө тамак-аш азыктарына баанын туруксуздугу жоюу;

- мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү өнүктүрүү аркылуу мекемелер мониторинг азык-түлүк коопсуздугу жана тамак-аш түзүү.

- региондук жана зоналык жана башка айыл чарба өндүрүшү боюнча программаларды иштеп чыгуу үчүн максаттуу жана ар кандай ишке ашыруу.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Аткарылган иш-изилдөө төмөнкүдөй корутундуларды жана сунуштарды ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

1. Изилдөө жүрүшүндө экономикалык коопсуздук көйгөйлөрүнө түшүнүк ыкмалар артыкчылыктарын жана максаттарын аныктоо жана анын стратегиясын иштеп чыгуу экономикалык өнүгүү жана тышкы таасирлер өлкөнүн жооп кайтаруу же таасиринин даражасына даражасына көз каранды экенин көрсөттү. Ошондуктан, негизи «экономикалык коопсуздук» деген категория «көз карандысыздык» деген категориялар менен тыгыз байланышта «жөндөмдүү», «мамлекет» жана акыркы «ички жана тышкы пайыздык» деп айтууга болот. Стратегиянын улуттук экономиканын артыкчылыктарын өзгөртүүнүн контекстинде өзгөргөн шарттарга жана тышкы коркунучтарга коомдук-экономикалык системанын «туруктуулук» жана «иштеп чыгуу» түзүүгө багытталышы керек.

2. Азык-түлүк коопсуздук да экономикалык коопсуздук структуралык элементи болуп саналат, бирок анын касиеттерин көрүнүшү Адам ресурстарын чыгарууга байланыштуу, тутумунун абалына артыкчылыктуу элементи болуп саналат. Дарек азык-түлүк коопсуздугу маселелери илимий төмөнкү пункттарды далилдей аласыз:

- тамак-аш суроо-талап менен калкты камсыз кылуу мамлекеттин жөндөмдүүлүгү анын жеке күтүүнү пайда жок көрүнөт, жана айыл чарба секторуна колдоо көрсөтүүгө жөндөмдүү жана ар түрдүү өндүрүш структурасын илгерилетүү;

- тамак-аш азыктарына ички өндүрүш кайра иштетүү жана тамак-аш өнөр жай тармагында бир тараптуу чыгууну талап кылат, алар акыркы өндүрүшүн, камтышы керек;

- азык-түлүк коопсуздугу өндүрүү элементтерин гана эмес, узак жараян, бирок ал ошондой эле коомдук жана өздүк керектөө калктын түзүлүшүн талап турган маданий,;

- азык-түлүк коопсуздугу гана жеке сектордун мамлекет менен өз ара кызматташуу, эгерде камсыз болот, ошондой эле калк тамак-аш азыктарын керектөөнүн структурасын ар умтулат.

3. Өлкөлөрдүн тажрыйбасында азык-түлүк коопсуздугу, максат коюу жана стратегиялык максаттарга жалпы негиздери бир жагынын, өткөөл экономика көрсөттү. Бирок, өзгөртүүгө дүйнөлүк базар шарттарында азык-түлүк коопсуздугун камсыз стратегияларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу механизмдери жана аспаптары, улуттук экономиканын белгилүү бир ички шарттар менен байланыштуу болушу керек. Тамак-аш менен камсыз кылуу жана туруктуулук үчүн шарт өз алдынча, агро-өнөр-жай комплексин өнүктүрүүнүн көз каранды болгон чечим. аймактагы азык-түлүк менен камсыз кылуу туруктуулук үчүн шарт тамак ар түрдүү аймактарына кирүү жиктелүүсүн четтетүүнү өзүнө камтыйт, тамак-аш системасын түзүү менен байланышкан чечүү.

4. Азык-түлүк коопсуздук республикадагы жана анын региондору боюнча айыл чарба тармагындагы мамлекеттик саясатка көз каранды болот. азык-түлүк менен өзүн-өзү жетиштүү аркылуу азык-түлүк коопсуздугун камсыз талдоо, Согди облусунун мисалы боюнча калк үчүн азык-түлүк алууга физикалык жана экономикалык жеткиликтүүлүк даражасы, келгиле, аймактагы азык-түлүк коопсуздугу боюнча салыштырмалуу төмөн деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берди. Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын айыл чарба өндүрүшүнүн негизги өзгөчөлүгү комплексинин айыл чарба өндүрүшү жана азык-түлүк импортуна көз карандылыгы менен көп структуралык экономикалык карым-катнаштар болуп саналат.

5. Калктын жашоо сапаты стратегиялык улуттук артыкчылык катары, анын ичинде айыл-чарба тармагын өнүктүрүү менен байланышкан экологиялык, жана жаратылыш ресурстарын пайдалануу ар кандай себептердин системасынын таасири астында калыптанган. Жаратылышты сактоо мамилеси азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу маселелерин чечүүгө, ошондой эле пайда алуу жана контролдоо продукт сапатын институттарды, ички жана

тышкы рыноктордо органикалык айыл чарба жана азык-түлүгүн алдыга жылдыруу жана өнүктүрүү үчүн ченемдердин жана эрежелердин иштеп чыгууну талап кылат.

6. Чет элдик атаандаштыктын ата мекендик өндүрүүчүлөрдү коргоо боюнча маселени чечүүнүн жолдорунун бири, тамак-аш азыктары менен кластердик калктын кепилдик берүү системасын жүзөгө ашырат. Кластердик жеке өнүктүрүү менен байланышкан тармактар жана тармактары, ошондой эле өз ара элементтери көлөмүнүн жогорулашы менен бул учурда тамак-аш системасын камсыз кылуу. кластердик калпыс арылуу үчүн каражат болуп демократиялык жаңы пайда түрткү ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн ишине, өндүрүүчүлөрдүн таасир кластердин бардык таламдаш тараптардын ортосундагы өнөктөштүк мамилелерди өнүктүрүү боюнча, башкача айтканда, мамлекеттик жана жеке менчик сектордун ортосундагы.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ ТУУРАЛУУ БАСЫЛЫП ЧЫККАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Фасихов, И.С. Модернизация системы продовольственного обеспечения региона и ее кластеризация[Текст]/И.С.Фасихов, А.А.Солиев//Вестник Тадж. нац. ун.-та. – Душанбе, 2012. №2/2.-С. 3-9.

2. Фасихов, И.С. Государственные инвестиции и проблемы развития предприятий аграрного сектора[Текст]/ И.С.Фасихов, Дж.Х.Тагоев//Вестник Тадж. гос. нац. ун.та.– Душанбе, 2012. №2/5.-С.12-15.

3. Фасихов, И.С. Кластерный принцип организации мониторинга и прогнозирования продовольственного рынка страны и ее регионов[Текст]/И.С.Фасихов, А.А.Солиев//Вестник Тадж. нац. ун.-та. – Душанбе, 2014. №2/8.(149).- С. 3-7.

4. Фасихов, И.С. Предпосылки формирования и развития сельскохозяйственного производства и продовольственной безопасности[Текст]/И.С.Фасихов// Вестник Кырг.эк.ун-та им.М.Р.Рыскулбекова. г.Бишкек, 2014. №3.(30).-С.214-218.

5. Фасихов, И.С. Валютное регулирование в Республике Таджикистан[Текст]/И.С.Фасихов, А.Н.Ашуров //Вестник ФЭИТ – г. Душанбе, 2014, №2. - С.46-50.

6. Фасихов, И.С. Экологоориентированный подход к формированию системы продовольственной безопасности [Текст] / И.С.Фасихов // Таджикистан и современный мир: Научный журнал, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан.– Душанбе, 2015.- С.268-274.

7. Фасихов, И.С. Теория конкуренции и антимонопольное регулирование[Текст] / И.С.Фасихов// Научно-политический журнал института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе 2015 г. - С. 178-183.

8. Фасихов, И.С. Зарубежный опыт и его применение в процессе формирования стратегии продовольственной безопасности[Текст]/ И.С.Фасихов// Экономика, № 1 (26), 2016. -С.94-101.

9. Фасихов, И.С. Экологические аспекты стратегии продовольственной безопасности[Текст]/ И.С.Фасихов, С.Ш.Саякова// Экономика, № 2 (27), 2016. - С.31-38.

10. Фасихов, И.С. Продовольственная безопасность как фактор обеспечения благосостояния населения Республики Таджикистан [Текст] / И.С.Фасихов// Вестник Кырг.эк.ун-та им.М.Р.Рыскулбековаг.Бишкек, 2016. №2 (36). - С. 76-83.

11. Фасихов, И.С. Альтернативные стратегии развития системы продовольственной безопасности[Текст]/ И.С.Фасихов, Т.С.Дыйканбаева// Журнала «Economics», № 8 (17), 2016.- С.5-12.

12. Фасихов, И.С. Анализ состояния использования земельных ресурсов и экологического менеджмента в системе обеспечения продовольственной безопасности [Текст]/И.С.Фасихов, С.Ш.Саякова//Modern science-2016, № 9.

13. Фасихов, И.С. Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности[Текст]/ И.С.Фасихов, А.А.Солехзода// Журнал «Научные исследования: ключевые проблемы III тысячелетия», Россия, Москва, № 8 (9), 2016. - С.15-23.

Фасихов Исмолуддин Саймирзоевичтин «08.00.01-Экономикалык теория» адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Улуттук экономиканын өзгөрүү шартында экономикалык коопсуздук стратегиясын түзүү (Тажикстан Республикасынын азык-түлүк коопсуздугунун мисалында)» деген темадагы диссертациянын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: коопсуздук, тамак-аш, экономикалык жана азык-түлүк коопсуздугу, азык-түлүк рыногу, тамак-аш кластерлер, стратегия азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо системасын өнүктүрүү, айлана-чөйрөнү башкаруу, тамак-аш менен камсыз кылуу.

Изилдөө объектиси: Тажикстан Республикасынын өнүгүп келе жаткан азык-түлүк коопсуздугунун система.

Изилдөө предмети: саясат жана механизмдерди уюштуруу жана иштөө тартиби жөнүндө улуттук экономиканын экономикалык субъектилердин экономикалык мамилелердин системасы азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу.

Иштин максаты: «экономикалык коопсуздук республикадагы жана анын региондору боюнча дүйнөнүн азык-түлүк коопсуздугу боюнча механизмди иштеп чыгууга экономикалык көйгөйлөрдү изилдөө.

Изилдөө ыкмалары: таанып-билүүнүн(познание) диалектикалык ыкмасы, системалык талдоо, сандык жана сапаттык ыкмалар.

Алынган жыйынтыктар: Биз экономикалык коопсуздуктун алкагында азык-түлүк коопсуздугун камсыз талдоо үчүн системалуу мамилени пайдалануу, анын негизги өзөгүн элементтерин аныкталган; улуттук тамак-аш коопсуздук стратегиясын түзүүдө пайдаланылышы мүмкүн түшүнүк көйгөйлөр, аныкталган; азык-түлүк коопсуздугуна таасир эткен себептерден аныктоо менен өлкөнүн азык-түлүк комплексинин комплекстүү талдоо жүргүзүү; азык-түлүк коопсуздук системасына карата таасири экологияга багытталган мамилеге баа берүү; тамак-аш менен камсыз кылуу үчүн система башкаруу кластердик мамилени сунуш; Сунушталган башка азык-түлүк коопсуздук стратегиясы.

Пайдалануу даражасы: Бул жыйынтык калкты азык-түлүк коопсуздугун камсыз системасынын келечеги изилдөө жана натыйжалуу түзүү боюнча теориялык жана методологиялык негиз катары кызмат кыла албайт, жүрүшү «Экономика жана айыл чарба уюму» окутуу үчүн зарыл болгон материалдык, «азык-түлүк коопсуздугу», «макроэкономика», «Экономикалык теория», «бизнесинин негиздери».

РЕЗЮМЕ

диссертации Фасихова Исломуддина Саймирзоевича на тему «Формирование стратегии экономической безопасности в условиях трансформации национального хозяйства (на примере продовольственной безопасности Республики Таджикистан)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01-экономическая теория.

Ключевые слова: безопасность, продовольствие, экономическая и продовольственная безопасность, рынок продовольствия, продовольственные кластеры, стратегии развития системы продовольственной безопасности, экологический менеджмент, доступность продовольствия.

Предмет исследования: система экономических отношений хозяйствующих субъектов национальной экономики по организации и функционированию стратегий и механизмов обеспечения продовольственной безопасности.

Объект исследования: формирующаяся система продовольственной безопасности Республики Таджикистан.

Цель исследования: исследование экономических проблем в разработке механизма продовольственного обеспечения страны и регионов в системе обеспечения экономической безопасности.

Методы исследования: методы экономико-статистического анализа, экспертных оценок, расчетно-конструктивный метод, а также табличные и графические приемы визуализации статистических данных.

Полученные результаты и новизна: использован системный подход к анализу продовольственной безопасности в рамках экономической безопасности и выявлены её основные системообразующие элементы; выявлены концептуальные задачи, которые могут быть применены в процессе формирования национальной стратегии продовольственной безопасности; проведен комплексный анализ продовольственного комплекса страны с выявлением факторов, влияющих на продовольственную безопасность; дана оценка влиянию экологоориентированного подхода к формированию системы продовольственной безопасности; предложен кластерный подход к управлению системой обеспечения населения продовольствием; предложены альтернативные стратегии развития системы продовольственной безопасности.

Степень использования: Отдельные положения исследования, выводы и рекомендации могут быть использованы при разработке и реализации государственной стратегии продовольственной безопасности.

Область применения: Полученные результаты работы могут служить теоретической и методической базой для будущих исследований и эффективного формирования системы продовольственного обеспечения населения страны, необходимым материалом для преподавания курсов «Экономика и организация АПК», «Продовольственная безопасность», «Макроэкономика», «Экономическая теория», «Основы агробизнеса».

RESUME

of the thesis of Fasikhov Islomuddin Saymirzoyevich on the subject “Forming of Strategy of Economic Safety in the conditions of Transformation of National Economy (on the example of Food Security of the Republic of Tajikistan)” for a degree of Candidate of Economic Sciences by specialty 08.00.01-economic theory

Keywords: safety, food, economic and food security, food market, food clusters, development strategies of food security system, ecological management, food availability.

Object of research: the economic relations system of economic entities of national economy on the organization and functioning of strategy and mechanisms of ensuring of food security.

Research object: the forming food security system of the Republic of Tajikistan.

Research purpose: a research of economic problems in development of the mechanism of food supply of the country and regions in system of providing the economic safety.

Research methods: methods of economical and statistical analysis, expert evaluations, calculation and constructive method, and tabular and graphic acceptances of visualization of statistical data as well.

The received results and novelty: it is used the system approach to the analysis of food security within the economic safety and is revealed its basic backbone elements; are revealed conceptual tasks which can be applied in the process of forming of national strategy of food security; is carried out the complex analysis of a food complex of the country with identification of the factors influencing food security; is given an assessment to influence of ecology oriented approach to forming of food security system; is offered the cluster approach to management of food provision system of the population; are offered the alternative development strategies of food security system.

Extent of use: Separate provisions of a research, conclusions and recommendations can be used during the developing and implementation of the state strategy of food security.

Sphere of application: The received results of research can form theoretical and methodical base for future researches and effective forming of food supply system of the population of the country, the required material for teaching the courses “Economy and Organization of AIC”, “Food security”, “Macroeconomic”, “ Theory of Economy “, “Bases of Agro-business”.